

Ijenosti od stvarnih zbivanja opredjeljuje (bezuvjetno?) za fikciju decentraliziranoga federativnog »jugoslavenstva«. Schödl je isprva polagao nadu u Europu zajednicu. Kada mi je u jesen 1991. poslao knjigu, on je u popratnom pismu posumnjao u njezinu djelotvornost pri kriznim intervencijama, a pogotovu s obzirom na »ofenzivnu nadmoć« Srbije. Schödlove konstrukcije u vezi s »jugoslavenstvom« i njegovim odnosom prema hrvatstvu i njegovi zaključci na temelju prenošenja u prošlost suvremenih zapadnoeuropskih diskusija o »nacionalizmu« nisu za mene prihvatljivi. No, knjiga je zanimljiva zbog interpretacije odnosa hrvatske nacionalne politike i modernizacije u danim društvenim uvjetima te pritiska »egzogenih faktora«, tj. vrhova Monarhije.

Mirjana Gross

DRAGOJE ŽIVKOVIĆ, Istorija crnogorskog naroda. Svezak I. (470 str.), Svezak II. (617 str.). Izdavač 1. sveska: »Izdanje autorovih prijatelja«, izdavač 2. sveska: »DP Montex — Izdavačko-publicistička djelatnost«, Cetinje, 1989.—1992.

Glavna značajka Živkovićeve knjige sastoji se u reinterpretaciji ključnih problema crnogorske historiografije. Središnja pitanja koja se pokušavaju drugačije osmisliti odnose se na crnogorsku državnost, formiranje crnogorske nacionalnosti, autokefalnost Crnogorske pravoslavne crkve, sudbinu Katoličke crkve i zapadne kulture na crnogorskom prostoru, kao i na različite aspekte vrlo složenih odnosa Crne Gore sa Srbijom. Glavna djela odnose se na političku povijest, uz neka opsežna poglavlja o književnosti, arhitekturi, slikarstvu i kiparstvu, koja, kao što se očituje iz izlaganja, stoje u uskoj svezi s političkim okvirom događanja. Posebna je vrijednost ovoga opsežnog djela u donošenju brojnih činjenica i podataka, koji su se iz poznatih razloga morali zaobilaziti u dosadašnjoj crnogorskoj i bivšoj jugoslavenskoj historiografiji. Primjerice, u poznatoj *Historiji naroda Jugoslavije* (2 sveska) ili *Istoriji Crne Gore* (5 svezaka) uzaludno je tražiti odgovore na neka kardinalna pitanja crnogorske povijesti, koja sveučilišni profesor Dragoje Živković formulira izravno i jasno. Srž problema svodi se na to da je dolazak Zete/Duklje pod Rašku i Nemanjiće značio na državno-političkoj i crkvenoj razini gubitak državne samostalnosti i crkvene samouprave, a na kulturnoj razini likvidaciju zapadne tradicije u obalnom pojasu te zemlje. Živkovićeve knjige svjedoči ono što danas mnogima nije dovoljno jasno, a to je da Crna Gora nije bila zemlja isključivo u sferi bizantske civilizacije nego se i unutar nje same prostiralo područje konfrontacije Istoka i Zapada, što upućuje na mnogo kompleksniju povijesnu situaciju i odnose. U skladu s tom koncepcijom i kulturna se povijest uzima integralno te su joj posvećena tri kraća poglavlja strukturirana prema vjeroispovijedi stanovništva. Prof. Živković posebno raščlanjuje »kulturni milje u krajevima pod jurisdikcijom Cetinjske mitropolije«, »renesansno-barokni spoj u dijelu crnogorskog primorja pod mletačkom vlašću od XVII do XVIII vijeka« i »islamsko-orijentalnu kulturu u crnogorskim gradovima pod turskom vlašću« (II., 104—122). Posebno se obrađuje i usporedni život pravoslavne i

katoličke konfesije u politički diferenciranim prostorima Crne Gore (II., 90-104). Od dva do sada objavljena sveska prvi se odnosi na razdoblje od starijega kamenog doba do kraja srednjeg vijeka, a drugi na crnogorski principat/vladikat od početka XVI. do XIX. stoljeća. Budući da u ovom prikazu nije moguće izložiti sve nove dosege Živkovićeve historiografskog rada, ograničavamo se na poblize izlaganje nekih tipičnih autorovih razmišljanja, prepuštajući mu da kroz citate sam govori.

U I. svesku poblize se obrađuju prehistorijsko razdoblje, Crna Gora u rimsko-bizantskoj epohi, najstarije razdoblje »crnogorskih predaka«, Duklja pod supremacijom Raške, kulturna situacija u Zeti Nemanjićkog doba, obnavljanje samostalne zetske države za vladavine Balšića, doprinos Crnojevića utemeljenju crnogorske države i kulturne tekovine epohe Balšića i Crnojevića. Živkovićeve interpretacije crnogorsko-srpskih odnosa ogleda se u sljedeća dva citata: »Ime Zeta... ušlo je u zvaničnu upotrebu kao naziv zemlje za prostore koji su pripadali Dukljanskom kraljevstvu u vrijeme kad je njen narod bio pokoren od strane raške dinastije Nemanjića.« (2, 340); »Latinska pismenost i književnost u Duklji/Zeti... našla se pod žestokim udarom Nemanje i njegovih pojedinih potomaka, raških vladara. Bilo je to takvo kulturno razaranja da ni jedan latinski književni spomenik iz Duklje i okolnih njoj podložnih knežina Zahumlja i Travunje nije nađen na domaćem tlu da svjedoči o svom vremenu. Obračun s eventualnom ostavštinom latinske književne tradicije preuzela je na sebe pravoslavna crkva preko svojih episkopija na Prevlaci i Boki Kotorskoj i Stonu« (2, 186). O duhu i karakteru II. sveska najbolje govore naslovi četiriju poglavlja: »Atribucije državnog subjektiviteta podlovcenske Crne Gore u poslijecrnojevićkom periodu«, »Unutrašnja konzistentnost i jačanje međunarodnog ugleda vladikata podlovcenske Crne Gore u XVIII vijeku«, »Petar I. Petrović Njegoš kao neimar legislativne faze razvoja crnogorskog vladikata« i »Epoha Petra II. Petrovića Njegoša kao dovršetak dualističkog tipa vlasti crnogorskog vladikata«.

Ističe se da su visinski krajevi Duklje/Zete imali drukčije tijekove i oznake privrednog i društvenog razvitka od onih u Zetskom primorju i priobalnom dijelu Skadarskog jezera (II., 9). Asimilacija »starinaca« (Ilirio-Romana) u visinskim je područjima Crne Gore tekla sporije. Oni se zatvaraju u autarhične etničke skupine (II., 9). To nisu više ni čisto ilirska, ni čisto romanska plemena (II., 10). Živković smatra da je ilirsko-romanski supstrat, kojemu se kasnije pridružuju i Vlasi, bio vrlo značajnom komponentom etnogeneze naroda Duklje, odnosno Zete. Zato ih sve označuje kao ilirio-romano-vlaška plemena »od čijeg troimenog spoja nastaje stanovništvo označavano kao Vlasi« (II., 10). Možda je i vladarska obitelj bila istoga podrijetla. »Prema najnovijim tvrdnjama u nauci Balšići potiču od slaviziranih Vlaha (Ilirio-Romana) koji su se vojničkim zaslugama uzdigli u plemićki stalež do velikaša« (2., 255). »Ne znamo koliko je ova tvrdnja o porijeklu točna« (ibidem).

Dosta je prostora posvećeno odnosima s Mlečanima. Autor tvrdi da je nakon ulaska Kotora pod suverenitet Republike sv. Marka 1420. g. umjetnost stagnirala (I., 422-424) i da »spomenici sakralne arhitekture ranog perioda u Kotoru i njegovoj okolini svjedočanstva su izvjesne graditeljske dekadencije« (I., 425). »Posredstvom Venecije, barok kao književni pravac dospjeva i u Crnogorsko primorje. I dok je u drugim granama umjetnosti, preko stvaralaca većinom sa strane, smatran aplikativnom, spolja nametnutom tekovinom, u literaturi je prihvaćen kao nešto što je dio svoje kulture, svojega oblika izražavanja i poimanja svijeta. Tome doprinosi i zvanična politika. Sama Venecija nastoji da se približi svojim prekomorskim podanicima. Jedan od načina bio je da im se dozvoli upotreba narodnog jezika u javnom korespondiranju sa zvaničnim vlastima« (II., 114).

Na crkvena pitanja o kojima je autor istodobno pisao i u *Elementa Montenegro II* treba se posebno osvrnuti. Potanko se obrađuje faktična autoke-

falnost Crnogorske pravoslavne crkve (II., 220-233). Karakteristično je mjesto gdje se izlaže da je Ruvim II., »prvi poznati crnogorski arhipastir kojega je birao općecrnogorski zbor na svojem zvaničnom zasjedanju«, što znači da je on jedino tom organu bio dužan polagati račune o svom radu. »Tako izabrani cetinski vladika [...] bio je tvorac, promovent faktički a u t o k e f a l n e Crnogorske pravoslavne crkve, u političkom pogledu potpuno suprotstavljene Pečkoj patrijaršiji. [...] Pečka patrijaršija je od svoje obnove (1557) bila instrument zvanične turske državne politike [...] dok je, s druge strane cetinska mitropolija od Ruvimova vremena, upravo preko njega kao istinskog narodnog vođe, bila inspirator i organizator antiturske borbe za očuvanje nezavisnosti i slobode. Otuda se te dvije institucije (Pečka patrijaršija i Cetinjska mitropolija) međusobno isključuju, one su naspramni antipodi« (II., 94). O crnogorskoj pravoslavnoj crkvi razmišlja Živković ovako: »Nova pozicija cetinskog vladike, počev od Ruvima II, sigurno se odrazila na određenu unutrašnju transformaciju Crnogorske pravoslavne crkve koja je morala naginuti ka naglašenijoj svjetovnosti, ka slobodoumnijem poimanju života, ka ponarodivanju. Teško je zaista reći do kakvih je promjena došlo u vjersko-obrednoj sferi, koliko su narodni običaji uspjeli da urastu u bogoslovski ritual. Čini se, međutim, da je ta tendencija morala biti jaka samim tim što su za svještene birani obični ljudi iz naroda, uglavnom nepismeni ili samo pokoji pismeni. [...] Drugim riječima, Cetinjska mitropolija, kao organizaciona institucija Crnogorske pravoslavne crkve, od početka XVII vijeka preuzima ulogu činioca povezivanja vjeroučenja i narodnih običaja, čime je sebe uvrstila u prvi borbeni stroj za nezavisnost i slobodu zemlje. Očevidno da je nova politička orijentacija, usmjeravala crnogorsku crkvu na specifičan originalan način djelovanja. Ma koliko da je spolja bila zaođenu teološkim plaštom, hrišćanskom odorom, svojim ukupnim radom ona je naginjala svojevrсноj 'jeretičkoj' crkvi, koja umjesto da se drži propisanih dogmi Svetoga pisma, više osluškuje životnu realnost« (II., 95). Tako sudi Crnogorac Živković o svojoj Cetinjskoj mitropoliji. Namjerno se ne upušta u prosudbu je li joj time dao pozitivnu ili negativnu ocjenu. Sve ovisi o autorovoj osobnoj ljestvici vrijednosti. Značajno je ipak upozoriti da, u skladu s pravoslavnom tradicionalnom shvaćanjem, na Balkanu ukorijenjenost crkve u političkoj borbi za slobodu naroda uvijek dolazi u pozitivnoj konotaciji, dok prema katoličkom sustavu vrijednosti ratnički duh svećenstva, posvjetovljenje, formalistička »zaodjenutost teološkim plaštem«, te nacionalizam imaju negativno značenje. Opisana usmjerenost Cetinjske mitropolije nacionalno-oslobodilačkoj borbi, bez obzira na njezinu konfrontiranost s Pečkom patrijaršijom, ipak upućuje na njihovu organizacijsko-funkcionalnu istovjetnost u okviru pravoslavlja. Autor se osvrće i na pokušaje sjedinjenja s Katoličkom crkvom, kada je vladika Mardarije (1637.-1659.) izrazio spremnost na uniju pod određenim uvjetima (II., 96), a vladika Ruvim III. (1663.-1685.) je obnovio taj pokušaj (II., 98).

Diplomatska povijest Crne Gore tečno je izložena s mnoštvom zanimljivih pojedinosti. Malena, ali nezavisna, »podlovcenska« država našla se u interesnoj zoni Turske, Venecije, Austrije i Rusije. Iako su Crnogorci, u nastojanju afirmiranja svoje zemlje na međunarodnom planu, nudili velikim silama često dobro sročene ugovore o suradnji uz jamstvo nezavisnosti, ova je djelatnost bila slabo koordinirana. Tako se događalo da su u pojedine zemlje upućivane po dvije i više delegacija, što je strane države stavljalo u nedoumicu tko je legitimni predstavnik Crne Gore (mitropolit ili guvernadur) ili su, pak, iste delegacije obilazile po nekoliko država, što je kod ovih stvaralo sumnjičavost s kime zapravo Crnogorci žele biti u savezu. Često jedna delegacija ne bi znala za drugu, te bi nakon sklapanja povoljnog ugovora istu zemlju posjetila druga delegacija i time upropastila postignuti dogovor. Posebne neprilike stvarali su i pustolovi koji su na svoju ruku sklapali ugovore o vrbovanju

vojnika i organizaciji preseljenja crnogorskih kolonista. To se posebno odnosi na obećavana stupanja Crnogoraca u austrijsku vojnu službu i njihovo naseljavanje u hrvatskoj Vojnoj krajini godine 1777.-1778. Tom je prilikom Austrija poslala čak šest svojih brodova, koji su usidreni pred Budvom čekali 1200 plaćenika, ali je njihov ukrcaj onemogućio Općecrnogorski zbor zaprijetivši da će se svakom Crnogorcu koji napusti svoje ognjište zapaliti kuća, a vladika Sava joj je pridodao i svoje prokletstvo (II, 249-250). Zanimljivo je da se, unatoč ustaljenome mišljenju, veze s Rusijom nisu uspostavljale isključivo linijom pravoslavlja nego i djelovanjem brojnih uspješno etabliranih crnogorskih iseljenika od kojih su mnogi došli na visoke položaje u ruskoj administraciji i diplomatskoj službi i iskoristili to za međunarodnu afirmaciju svoje zemlje (II, 512). Umjesto tradicionalnog imenovanja »kneževina« Dragoje Živković često rabi pojam »principat«, čemu bi razlog mogao biti u tvrdnji da je »kao politička forma crnogorsko pleme bilo demokratska institucija« (II, 12) kod kakvih je princeps samo »primus inter pares«.

I na kraju, ocjenjujući Živkovićevo djelo, trebalo bi istaknuti da je riječ o uspješnoj i čitkoj sintezi crnogorske povijesti s brojnim novim momentima i interpretacijama. To je možda i prvi pokušaj višekonfessionalnog tumačenja povijesti crnogorskog naroda i po mnogo čemu njegova do sada najbolja povijest. Manji formalni nedostaci, uzrokovani napetim uvjetima u kojima je djelo napisano i objavljeno, nipošto ne umanjuju njegovu vrijednost. Sadašnje izdanje, na žalost, nema klasičnih znanstvenih referenci, nego samo popise izvora i opsežne literature te registre geografskih, etničkih i administrativnih naziva i osobnih imena na kraju svakog sveska. U ponovljenom bi se izdanju mogle ispraviti brojne tiskarske greške, naročito u imenima stranih političkih djelatnika, i eventualno pridodati zemljovid i kronologije.

Andrej Čebotarev

WALTRAUD HEINDL, *Gehorsame Rebellen, Bürokratie und Beamte in Österreich 1780 bis 1848 (Poslušni pobunjenici)*, Böhlau, Wien-Köln-Graz, 1991., 375 str.

Knjiga Waltraud Heindl o birokraciji i činovnicima 1780.-1848. dvostruko je zanimljiva: radi podataka o povijesti određenih aspekata suvremene »birokratizacije svijeta« i razmatranja obrazaca za proces birokratizacije u Hrvatskoj u 19. stoljeću. Mnogi autori smatraju rast upravnih organizacija na kapitalističkom Zapadu i donedavno u birokratskim »socijalističkim« zemljama (a sada i u »demokratskim« novim državama?), a i u nerazvijenim izvanoevropskim zemljama, opasnošću za društvo jer njime upravljaju jedinstvene interesne grupe koje sužavaju slobodu pojedinaca. Brojne su diskusije o međuovisnosti znanosti, tehnike, industrije i birokratije, te o bujanju ove posljednje.

Problem odnosa između države, društva i birokratije bio je u Europi uglavnom od 18. stoljeća u središtu pozornosti reformatora koji su nastojali reorganizacijom uprave i birokratije postići državne i društvene promjene. W.